

За сприяння Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України,
Національної академії педагогічних наук України
РОЗПОВСЮДУЄТЬСЯ ТІЛЬКИ ЗА ПЕРЕДПЛАТОЮ

ШКІЛЬНИЙ
СВІТ
ЕКСПЕРТ
у галузі освіти

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

№ 9—10 (745—746), березень, 2012 / видається з 1 вересня 1996 року 4 рази на місяць

Пам'ятник Михайлу Грушевському.
м. Київ

*Є події, що по короткім часі мають
виключно історичне значення;
є знов такі, що служать вихідною
точкою для дальших поколінь на
довгий час, створюють для них
цілком нові обставини життя,
вносять наверх змагання й ідеї,
що стають прапором для віків...*

Михайло Грушевський

У номері

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	3
ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ІСТОРІЇ: ЩО ДОМІНУЄ — ТРАДИЦІЯ ЧИ ІННОВАЦІЯ?.....	7
АКМЕОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ	13
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ. Історія України. 11 клас. Рівень стандарту, академічний	16
ВКЛАДКА: «НА ШЛЯХУ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ. Прикарпаття в ХІХ — на початку ХХІ ст.»	

Анонс

* **ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ.
ПЕРСІЯ.**

Методичні матеріали.
Всесвітня історія. 8 клас

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНИ В ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ ПРИКАРПАТТЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ,
кандидат історичних наук, доцент, завідувач
кафедри історії України Інституту історії і політології
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Національне відродження в Галичині наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

За першим поділом Польщі 1772 р. Прикарпаття відійшло до Австрії. Місцеві русини (русини, руський — самоназва українського населення Галичини до кінця XIX ст.) опинилися в денационалізованому стані, за висловом відомого українського літературознавця М. Возняка, «без ознак свого окремого національно-культурного життя».

Ополячення й окатоличення поширилося настільки, що навіть у селах священники — єдина більш-менш освічена верства галицько-руського населення — почали виголошувати проповіді польською мовою та розмовляли нею вдома або користувалися так званим «язичієм» (мішанина польської, церковнослов'янської мов і місцевої говірки).

Поштовх до активізації національно-культурного життя дали реформи австрійських імператорів Марії-Терези та Йосифа II у 70—80-х рр. XVIII ст., що підвищили статус греко-католицької церкви і сприяли освіті священників.

Національний рух галицьких русинів поступово активізувався під впливом провідних ідей Заходу — просвітництва, романтизму, Французької революції 1789—1794 рр., що викликали пробудження приглушеного за довгі роки польського панування почуття етнічної самобутності, підвищили інтерес до народної творчості.

На першому етапі національного відродження в Галичині — до середини XIX ст. — нечисленна інтелігенція зайнялася народознавством як наукою, що охоплювала фольклористику, етнографію, мовознавство та історію.

Однак перші кроки на шляху відродження виявилися досить нерішучими. Так, перші

граматики «руської» мови (*Івана Могильницького, Йосипа Лозинського* та ін.) були написані німецькою, польською, латинською мовами або макаронічним язичієм. Як влучно зауважив І. Огієнко, їхні автори «закликають любити свою «руську» мову, але кличуть по-польськи чи німецьки».

Будителями української національної ідеї на Прикарпатті, як і в усій Галичині, стала «*Руська трійця*». Вихованці духовної семінарії, студенти Львівського університету *Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький* у 1830-х рр. зайнялися дослідженням різних сторін життя народу.

«Трійця» практично першою в краї порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок, «пішла в народ».

У 1837 р. вони видали в Будапешті, в обхід львівської цензури, фольклорно-літературний альманах «*Русалка Дністровая*», що утверджував «гражданку», якою писали в Росії, фонетичний правопис. Самими літерами збірка декларувала органічну єдність Галичини з Наддніпрянщиною.

Поштовх для написання «Русалки» дало знайомство з творами наддніпрянських учених і письменників, що містилися в бібліотеці Оссолінських у Львові. Найбільший вплив на галичан мала «Енеїда» І. Котляревського, «Малороссийские песни» М. Максимовича та ін.

Збірка ввела народну мову галицьких русинів у літературу і вперше висунула ідею соборності, етнічної єдності українських («руських», «малоруських») земель під владою сусідніх імперій — Романових і Габсбургів.

І. Франко писав, що «Русалка» виразно засвідчила, що між мовою галицьких русинів і наддніпрянських «малоросів» у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, продемонструвала «цілковиту солідарність» із національно-культурним рухом на Наддніпрянщині, «протест проти розполовинення одного народу між дві держави».

Однак «Русалка Дністровая», яка започаткувала нову українську літературу на західноукраїнських землях (як «Енеїда» І. Котляревського — на Наддніпрянській Україні), була заборонена владою.

Другою після «Русалки» книжкою народнорозмовною мовою, що вийшла друком в Австрії, але

не зазнала урядових заборон, судилося стати збірці українських народних прислів'їв і приказок з багатьма (близько 2,7 тис.) цінними та оригінальними зразками під назвою «Галицькі приповідки і загадки» (Відень, 1841 р.).

Упорядником збірки, за сприяння Я. Головацького і при фінансовій допомозі Миколи Верещинського (вчений, педагог, меценат, він протягом понад 30-ти років обіймав посаду директора школи в Коломиї), став *Григорій Ількевич*.

І. Франко писав, що «Русалка Дністровая» виразно засвідчила, що між мовою галицьких русинів і наддніпрянських «малоросів» у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, продемонструвала «цілковиту солідарність» із національно-культурним рухом на Наддніпрянщині, «протест проти розполовинення одного народу між дві держави»

Уродженець Львівщини, Г. Ількевич тривалий час працював на Прикарпатті вчителем у коломиїській школі, помер у Городенці (тепер — районний центр Івано-Франківської області). «Прекрасна збірка», — так назвав І. Франко у статті «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.» збірку Г. Ількевича. Одним із діячів «Трійці», які зробили вагомий внесок в утвердження духу соборництва, уведення народної мови до культурного вжитку, став уродженець Прикарпаття (с. Ясень, тепер Рожнятівського району), випускник міської гімназії Станиславова (колишня назва Івано-Франківська) *Іван Вагилевич*.

І. Вагилевич відомий як поет, фольклорист, філолог, автор граматики української («руської») мови, виданої 1844 р. Переклав українською мовою «Слово о полку Ігоревім», додавши до нього науковий коментар. Під час революції 1848 р. у Галичині увійшов до складу національно-політичної організації «Руський собор», що пропагувала ідею єдності та миру русинів і поляків, розвиток українського національного руху з опертям на польські організаційні й ідеологічні взірці. *І. Вагилевич* редагував протягом серпня—жовтня 1848 р. газету «Дневник руський» у Львові, друкований орган «Собору».

Європейська демократична революція 1848—1849 рр., відома в історії як «весна народів», докотившись до Австрійської монархії, активізувала український рух, що вперше поставив політичні вимоги.

У ході революції у Львові була заснована українська політична організація — *Головна руська рада* (далі — ГРР), яка відкрито заявила про національну

єдність галичан і наддніпрянських українців («малоросів»).

Характерно, що перше засідання ради **2 травня 1848 р.** почалося з вшанування пам'яті М. Шашкевича, який став символом українського національного відродження (він помер у молодому віці в 1843 р., у 2011 р. виповнилося 200 років від дня народження М. Шашкевича та *І. Вагилевича*).

Усього в Галичині було створено 50 місцевих руських рад, підпорядкованих ГРР, в тому числі на Прикарпатті — у Станиславові, Богородчанах, Болехові, Галичі, Калуші, Коломиї та інших містах, містечках і навіть селах.

ГРР виступала за об'єднання етнічних українських земель під австрійською владою — Східної Галичини, Буковини та Закарпаття — в окремий коронний край, але ця вимога так і не була втілена в життя.

У боротьбі за національні права, проти засилля в краї польської шляхти та чиновників, галицькі українці апелювали до центральної австрійської влади, пов'язуючи з нею надії на покращення свого становища.

Найбільшим здобутком у національному розвитку краю стала *культурно-освітня діяльність*, що розгорнулася під гаслом єдності русько-українського простору обабіч річки Збруч, по якій проходив кордон між Австрійською та Російською імперіями.

Зокрема, в сучасному районному центрі Прикарпаття м. Коломиї в червні 1848 р. відбулася перша на західноукраїнських землях вистава народнорозмовною мовою «Наталка Полтавка» *І. Котляревського* (в переробці місцевого священика *І. Озаркевича* п'єса мала назву «Дівка на відданю, або На милування нема силування»); у Львові 15 травня 1848 р. побачила світ перша в історії українська газета «*Зоря галицька*», що поширювалася на Прикарпатті (тираж 4 тис. примірників); українська мова стала обов'язковим предметом у гімназіях краю тощо.

Національно-визвольний рух у другій половині XIX ст.

Дещо раніше, ніж у Росії, на п'ять місяців швидше, ніж у решті провінцій імперії, в Галичині **1848 р.** ліквідовано *панщину* (з травня).

До сьогодні в ряді місцевостей Прикарпаття збереглися хрести на відзнаку ліквідації кріпацтва, поставлені в багатьох селах (усього їх було майже півтори тисячі в півавстрійській Галичині, але більшість зруйновано в радянські часи).

Звільнення селян відкрило шлях для утвердження ринкових, капіталістичних відносин в економіці, активізації українського руху, що розширив свою соціальну базу, патріотична інтелігенція дістала кращі можливості для національного самоусвідомлення селянських мас.

Це з особливою силою проявилось в умовах демократичних змін у Габсбурзькій монархії 1860—1870-х рр., після прийняття конституції, що гарантувала свободи слова, друку, зборів та об'єднань, розширила автономні права країв у процесі державного управління (з утворенням *Галицького крайового сейму* в 1861 р.).

Попри наявність пережитків середньовічного станово-представницького права (сейм у складі 150 послів обирався на становій основі, за чотирма куріями, що забезпечувало перевагу польської шляхти), утвердження парламентаризму привчало західноукраїнське суспільство до конституціоналістських форм співжиття і розв'язання суперечностей на сеймовій арені, мирним шляхом.

Українські представники в сеймі входили до складу єдиного «*Руського клубу*», розкол у якому відбувся на початку 1890-х рр. в умовах активізації українського руху.

У стінах сейму, особливо в період кінця XIX — початку XX ст., дедалі частіше та з більшою силою звучало українське питання, в центрі сеймової політики були польсько-українські суперечності.

На початку 60-х рр. XIX ст. на розвиток українського руху в Галичині значно посилюється *ідейний вплив наддніпрянських діячів*.

Цьому сприяли, з одного боку, демократизація суспільного устрою в Австрійській (з 1867 р. — Австро-Угорській) імперії, а з другого — репресії російського царизму проти українофільства, що почалися після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, особливо розмаху набрали за Валуєвським циркуляром 1863 р. й особливо Емським указом 1876 р.

Різниця політичних режимів між двома імперіями стала сильним, якщо не вирішальним, притягальним чинником між Галичиною та Великою Україною. Першими діячами з Росії, які приїжджали в Галичину переважно з науковою метою, були Петро Кеппен (1822 р.), Платон Лукашевич (1839 р.), Ізмаїл Срезневський (1842 р.).

Листування з вузьким колом галицької інтелігенції в першій половині XIX ст. підтримували Михайло Максимович, Осип Бодянский та деякі ін.

В останній третині XIX — на початку XX ст. наддніпрянсько-галицькі взаємини значно активізувалися, що було заслугою, за висловом І. Франка, «представників трьох різних поколінь» українських діячів Наддніпрянщини: в 1860-х рр. переважав вплив *Пантелеймона Куліша*, в середині 70-х — 80-х рр. — *Михайла Драгоманова* і з 90-х рр. XIX ст. — *Михайла Грушевського*.

Сам Іван Франко доклав чи не найбільше зусиль для утвердження національної єдності Галичини і Наддніпрянської України, яку намагався втілити в життя навіть на прикладі власної

сім'ї (його дружина Ольга Хоружинська була родом із Сумщини).

Усі вони в різний час бували на Прикарпатті. Найбільш тісні відносини з краєзнавцями були в І. Франка, який неодноразово (близько 90 разів за сорок років, починаючи з середини 1870-х рр.) приїжджав на Прикарпаття.

Вирішальний вплив на перетворення галицько-руського люду на згуртовану, об'єднану спільною ідеєю власної державності українську націю мала діяльність *народовців* у 60-х рр. XIX — на початку XX ст. Місцеві філії українофільських організацій існували в багатьох місцевостях Прикарпаття.

Серед ранніх народовських громад, що виникли у Львові та найбільших містах краю на початку 1860-х рр., була станиславівська. Вона спільно з народовцями зі Львова, Тернополя та Бережан підтримала заснування журналу «*Правда*» з 1 квітня 1867 р., що на кілька десятиліть став провідним органом народовської течії в Галичині, а до початку 80-х рр. — єдиною загальноукраїнською трибуною літературного й наукового життя.

Серед народовських товариств на Прикарпатті розгорнула активну діяльність «*Просвіта*». Головна управа «Просвіти» виникла у Львові, в 1868 р. Повітові філії існували у Станиславові, в Коломиї, Рогатині та ін. містах.

У 1884 р. *Наталія Кобринська* заснувала «*Товариство руських жінок*» у Станиславові, що стало початком українського жіночого руху в Галичині, пізніше товариство змінило назву на «Союз українок».

На початку XX ст. були засновані крайові відділення українських молодіжних товариств «*Сокіл*», «*Пласт*» та ін.

У травні 1900 р. в с. Завалля (тепер — Снятинський район Івано-Франківської області) організовано перше товариство «*Січ*», січовий рух пізніше заклав підвалини для організації перших новітніх українських військових підрозділів підавстрійської Галичини, Українського Січового Стрілецтва, яке уславилося в період національно-визвольних змагань.

На зламі XIX—XX ст. почали з'являтися *прикарпатські філії галицько-українських політичних партій* (національно-демократичної, радикальної, соціал-демократичної).

Зокрема, з Прикарпаттям пов'язана діяльність багатьох видатних українських громадсько-політичних діячів: *Костя Левицького* (уродженець м. Тисмениця біля Івано-Франківська, співзасновник та активний діяч Української національно-демократичної партії, в роки Першої світової війни був головою Головної (пізніше — Загальної) Української Ради, очолював перший уряд ЗУНР), *Лева Бачинського* (уродженець с. Серафінці на Городенківщині, багатолітній

голова Української радикальної партії, один із керівних діячів ЗУНР), *Миколи Ганкевича* (народився в м. Снятин, протягом кількох десятиліть входив до складу керівних органів Української соціал-демократичної партії) та ін.

Під ідейним впливом видатного українського вченого та громадського діяча *М. Драгоманова*, який влітку 1875 р. під час поїздки Галичиною, Буковиною та Закарпаттям уперше особисто відвідав Прикарпаття (Станиславів, Галич, Снятин та ін.), розгорнувся *радикальний рух*.

Соціалісти-радикали вважали себе спадкоємцями ідей Т. Шевченка, народовського руху, водночас пропагували ідеї суспільного ладу без соціально-економічного визиску й неволі.

Активну роль у пропаганді «громадівського соціалізму» відіграли *І. Франко* і *М. Павлик*, діяльність яких була тісно пов'язана з Прикарпаттям.

Так, уродженець краю (с. Монастириська, сучасна окраїна м. Косова) Михайло Павлик був найближчим ідейним соратником М. Драгоманова в Галичині, з яким у нього склалися багатолітні дружні стосунки. М. Драгоманов активно листувався з Мелітоном Бучинським зі Станиславова — відомим ученим, громадсько-освітнім діячем, адвокатом, їхнє листування 1871—1877 рр. опублікував М. Павлик. Найбільш сильні впливи радикалів традиційно були на Покутті, території Коломиїщини та Косівщини.

Поряд з українофільською, народовською на Прикарпатті, як і в усій Галичині, виступила *русофільська (москвофільська)* течія українського національного руху, наріжним каменем діяльності якої було визнання історичної та мовно-культурної єдності краян зі східнослов'янською спільнотою, «руським» народом. Причому слово «руській» не означало російський, бо в тій спільноті визнавалося існування також окремого малоруського масиву.

Ідеологія русофілів відіграла помітну роль у боротьбі проти польського наступу в краї, була перехідним етапом у становленні модерної української національної свідомості. Русофільське «Товариство («общество») ім. М. Качковського» виникло 1874 р. в Коломиї, на протидію народовській «Просвіті», створеній у 1868 р.

Суперечки між народовцями та русофілами точилися передусім навколо мовно-правописних питань. Вирішальна перемога українофільства в суперництві з русофільством відбулася в 90-х рр. XIX ст. і була пов'язана з політичною польсько-українською угодою, відомою в історії як «нова ера» (1890—1894 рр.).

Серед практичних наслідків « нової ери » було затвердження офіційного статусу фонетичного правопису в Галичині 1892 р., в основу якого покладено «желехівку» (за прізвиськом автора —

лексикографа, вчителя гімназії у Станиславові, Є. Желехівського) — правопис на основі «кулішівки», запропонованої П. Кулішем, що прижилася в українських виданнях.

Галичина стала своєрідним «Ремонтом України», центром українського національного руху, що дістав змогу швидко розвиватися в легальних умовах Австро-Угорщини, на відміну від Росії, що залишалася «тюрмою народів».

Зв'язки між галицькими та наддніпрянськими діячами в 90-х рр. XIX — на початку XX ст. ставали тіснішими. Мальовничий куточок Прикарпаття Гуцульщина була місцем відпочинку і творчості видатних наддніпрянсько-українських діячів, які приїжджали до с. Криворівня (нині — Верховинського району). На Гуцульщині в різний час бували *Леся Українка*, *Михайло Грушевський*, *Михайло Коцюбинський*, *Федір Вовк*, *Дмитро* і *Володимир Дорошенки* та ін.

Незабутнє враження справила Гуцульщина, зокрема, на *М. Коцюбинського*, що спонукало його до написання відомої повісті «Тіні забутих предків». За мотивами цієї повісті видатний кінорежисер Сергій Параджанов зняв однойменний фільм (1964 р.), відзначений світовим визнанням і численними нагородами на престижних кінофорумах.

Яскравим прикладом творчої співпраці східно-українських діячів із галичанами стала діяльність *Гната Хоткевича* — письменника, композитора, театрального діяча родом із Харкова, який емігрував до Галичини (щоб уникнути арешту за участь у політичній боротьбі проти російського царизму під час революції 1905—1907 рр.).

На Гуцульщині влітку 1901 р. побувала *Леся Українка*, де в Криворівні й Буркуті мала зустрічі з видатними галицькими діячами І. Франком, В. Гнатюком та ін. Вона побувала також у Яворові (проїжджаючи з Буковини через Куту, Косів), де зупинилася в родині Окуневських, яких знала ще з Києва, пізніше поїхала в Жаб'є (сучасна назва — Верховина). Мати Лесі Українки, *Олена Пчілка*, зберігала в домі гуцульські вироби, подаровані їй братом М. Драгомановим, який побував у Галичині ще в 1875 р.

На ниві вивчення українського народознавства найбільш значними були успіхи вчених із Наддніпрянщини, але, як наголошував М. Грушевський, «синтезувати їх довелося на галицькому ґрунті з огляду на ті умови, в яких перебувало українське життя Росії».

Особлива заслуга в цьому належала *М. Грушевському*, який на запрошення галицьких діячів і з дозволу австрійського уряду переїхав до Львова, де в 1894 р. очолив новостворену кафедру історії України у місцевому університеті. Випускник Київського університету, талановитий учень професора В. Антоновича, він розгорнув багатогранну

діяльність як учений, організатор науки. Так, М. Грушевський став автором багатотомної фундаментальної праці «Історія України-Руси» (в 11-ти т., 12-ти кн.), перший том якої вийшов у Львові в 1898 р., популярних книжок «Очерк истории украинского народа», «Ілюстрована історія України», що неодноразово перевидавалися на початку ХХ ст.

Заслугою М. Грушевського було наукове обґрунтування схеми історії України, формування львівської історичної школи, представники якої (С. Томашівський, І. Крип'якевич та ін.) «вивели» на історичну арену Україну та українців, аргументували право на національно-державну незалежність. М. Грушевський був головою (1897—1913 рр.) Наукового товариства ім. Шевченка (далі — НТШ), що виникло на місці однойменного літературного товариства в 1892 р. та перетворилося на своєрідну всеукраїнську академію наук.

Наддніпрянські діячі відіграли важливу роль у створенні *Товариства ім. Шевченка* наприкінці 1873 р. у Львові, що мало, користуючись конституційними можливостями Габсбурзької монархії, власну друкарню для видання україномовної літератури.

Кошти для створення товариства дали наддніпрянські громадівці-українофіли, передусім поміщани з Полтавщини Є. Милорадович, серед засновників були О. Кониський, М. Жученко, Д. Пильчиків та ін.

Фінансові пожертви для товариства надійшли також від галичан, які хотіли дати йому місцеву назву «Галич», але перемогла думка наддніпрянських діячів — назвати товариство на честь Т. Шевченка. Участь наддніпрянців у діяльності НТШ була ще більш активною, реорганізація товариства в наукове відбулася на початку 1890-х рр. з ініціативи наддніпрянських діячів О. Кониського, В. Антоновича.

Свідченням поживлення наддніпрянсько-галицьких зв'язків на початку ХХ ст. стали урочистості з нагоди вшанування видатних українських діячів І. Котляревського, І. Нечуя-Левицького, М. Лисенка. В цих заходах брали активну участь галичани.

Щоправда, загальний стан свідомості тогочасного українського суспільства, особливо в Росії, був далеким від тих уявлень про українство, які поширював тонкий прошарок національно свідомої інтелігенції. На перешкоді розвитку українського руху була політика імперських урядів, передусім російського, низький рівень грамотності селянства, яке становило основну масу населення.

Зворотнім боком активізації українського національного руху в Галичині стало загострення *українсько-польських відносин*.

Серед галичан утвердилося усвідомлення себе частиною загальноукраїнського простору, ідея

побудови незалежної соборної Української держави на етнічних землях по обидва боки австро-російського кордону.

Це суперечило польським прагненням відновлення «історичної» Речі Посполитої в кордонах до 1772 р., куди входила б також Галичина, включаючи Прикарпаття.

У центрі суперечок між галицькими українцями і поляками на початку ХХ ст. стояли дві проблеми: заснування українського університету у Львові та проведення виборчої реформи до Галицького сейму, що послабило б польську монополію влади в краї.

Свідченням гостроти протиборства було, зокрема, вбивство намісника Галичини поляка А. Потоцького студентом-українцем М. Січинським, який відбував покарання у станіславській в'язниці, звідки йому вдалося втекти на Захід у 1911 р.

Польсько-українські відносини не вдалося розв'язати мирним шляхом, після розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., коли було проголошено Західно-Українську Народну Республіку, розгорівся кровопролитний конфлікт між двома народами. Після захоплення поляками Львова столицею ЗУНР став Станіславів.

Література

1. Бурдуланюк В. Зв'язки галицьких і наддніпрянських істориків в кінці ХІХ — на початку ХХ століть // Галичина. — 2006—2007. — № 12—13. — С. 58—67.
2. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856—1886). — К., 2006. — 632 с.
3. Історія Львова. У 3-х т. / Редкол. Я. Ісачевич, М. Литвин, Ф. Стеблій. — Л., 2007. — Т. 2. — 559 с.
4. Куций І. Українська науково-історична думка Галичини (1830—1894 рр.): рецепція національної історії. — Тернопіль, 2006. — 220 с.
5. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. — Л., 2002. — Вип. 37, част. 1. — С. 465—500.
6. Серeda О. Громади ранніх народівців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Л., 2001. — Вип. 9. — С. 378—392.
7. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Л., 1995. — Вип. 2. — С. 59—70.
8. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Л., 1998. — 132 с.
9. Турій О. «Українська ідея» в Галичині в середині ХІХ століття // Україна модерна. — 1999. — Число 2—3 за 1997—1998 рр. — С. 59—75.
10. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. — Л., 2010. — 228 с.